

Over de ethiek in de fondsenwerving ¹

Forthcoming in Ethische Perspectieven

Axel Gosseries

Erkend onderzoeker, Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek
Hoover Chair voor economische en sociale ethiek (Université catholique de Louvain)

Het vraagstuk van de ethiek in de fondsenwerving van het verenigingswerk confronteert ons eens te meer met het aloude – en zoals de textielkenners weten vrij onsmakelijke – thema van de stank van geld, een verhaal dat teruggaat tot het beroemde “*non olet*” van de Romeinse keizer Vespasianus in de eerste eeuw na Christus. Wanneer we ons over de ethiek van de fondsenwerving buigen, moeten we automatisch ook aandacht schenken aan het gebruik van de fondsen, dat immers op diverse manieren verband houdt met de middelen die voor de inzameling worden gebruikt, hun effectiviteit en legitimiteit. In mijn bespreking van deze problematiek wil ik stilstaan bij vier bijzondere vragen die mij zowel belangrijk lijken als emblematisch voor de algemene problematiek. De twee eerste onderzoeken enkele van onze spontane ethische intuïties rond de eigenlijke inzameling. De twee laatste houden verband met de institutionele dimensie en hebben op een iets meer indirecte manier betrekking op de inzameling van fondsen.

1. De middelen aanpassen aan het doel?

Verenigingen zijn geen Staten en geen ondernemingen. Ze hebben minder algemene doelstellingen dan Staten. Men zou ook kunnen zeggen dat de Staat in zekere zin als laatste instantie belast is met taken van collectief belang die niet door het verenigingswerk uitgevoerd zijn. Omgekeerd kunnen we de verenigingen gedeeltelijk zien als gedecentraliseerde organen van de Staat, die ze met subsidies en, in het geval van giften, met belastingaftrek steunt. Wanneer we verenigingen met ondernemingen vergelijken, mogen we er niet altijd van uitgaan dat die laatste het maken van winst als enige bestaansreden hebben, zelfs wanneer ze niet expliciet in de “sociale economie” actief zijn. Het zou bovendien een misvatting zijn te denken dat de leden van verenigingen zonder winstoogmerk altijd enkel en alleen belangeloze motivaties hebben. Maar laten we toch het idee aanvaarden dat veel verenigingen inderdaad op de eerste plaats bijzondere doelstellingen nastreven die bijdragen tot het algemene belang, zoals hun leden dat zien. Laten we dus kijken

¹ Deze tekst is de neerslag van beschouwingen die oorspronkelijk voorgesteld werden op de 10de verjaardag van de Vereniging voor Ethiek in de Fondsenwerving (VEF, Brussel) op 17 oktober 2006. Met dank aan Y. De Cordt, L. Deutsch S. Dumitru, D. Dumont, G. Pleyers, H. Pourtois, M. Soublin, E. Todts, L. Wenar, een lezer van de AERF en een lezer van *Raison Publique* voor hun commentaar en suggesties bij een vorige versie van deze tekst. De auteur is uiteraard als enige verantwoordelijk voor alle hemelergende fouten die in zijn tekst zijn blijven staan.

Vertaald naar het Frans door Bart Holsters, mmv. Erik Todts.

naar NGO's zoals Oxfam, Amnesty International of Handicap International, die duidelijk voor "nobeles", "belangeloze" of "altruïstisch" doelstellingen ijveren.

We moeten ons dan de volgende vraag stellen. Geeft het feit dat een vereniging een "altruïstischer" doel heeft dan een onderneming (wat niet altijd het geval is, maar laten we het hier veronderstellen) haar het recht om op ethisch vlak minder kieskeurig te zijn met betrekking tot haar financieringsbronnen (de stelling MEER-MINDER) ? Of is het net een reden om nog hogere morele eisen te stellen aan de middelen die voor de fondsenwerving worden gebruikt en aan de herkomst van de fondsen (de stelling MEER-MEER) ? Of heeft het geen enkele relevantie voor de ethiek van de financiering (stelling VAST of NEUTRAAL) ? Laten we van een van de drie mogelijke antwoorden vertrekken, zoals het geformuleerd wordt in het volgende citaat over het verzenden van ongevraagde e-mails:

" (...) hoewel men kan begrijpen dat commerciële ondernemingen, die geen ander doel hebben dan geld verdienen, deze communicatiepraktijken gebruiken, kan men het niet aanvaarden van organismen die de ambitie hebben de menselijke waardigheid te respecteren. Niemand heeft het recht om zich in deze termen tot gelijk wie te richten, anderen met ongewenste berichten te bestoken of dergelijke gerichte campagnes te voeren. Deze verenigingen zijn in zekere zin dubbel laakbaar. Enerzijds omdat zij procedés gebruiken die indruisen tegen de ethiek, en anderzijds omdat de middelen die zij gebruiken strijdig zijn met de doelstellingen die zij nastreven."²

Dit citaat verdedigt duidelijk de "MEER-MEER"-stelling. Hoe nobeler het doel, hoe strenger de eisen voor de middelen. Ik zou willen aantonen dat deze stelling wel "strategisch" verstandig is, maar niet noodzakelijk een ethische vereiste. Ik denk dat veel mensen ze correct vinden. Maar ik meen dat men ze niet op basis van onvoorwaardelijke ethische regels kan rechtvaardigen. Om dat te begrijpen, moeten we naar het strand.

Veronderstel dat u een opblaasbare zwemband, die niet van u is maar op het strand ligt, kunt nemen om ofwel zelf het water in te gaan, ofwel een van uw kinderen te laten zwemmen, ofwel het kind van een ander te redden dat aan het verdrinken is.³ Velen van ons, fans van een naastenliefde à la Robin Hood, zullen waarschijnlijk de derde mogelijkheid verdedigen en min of meer ernstige twijfels hebben bij de twee eerste. We kiezen dan voor de "MEER-MINDER"-stelling en niet voor de mening die in het citaat wordt uitgedrukt of voor de mening dat men de moraliteit van de middelen nooit mag toetsen aan het nagestreefde doel (de "NEUTRALE"-stelling). Sommige mensen zullen die laatste stelling natuurlijk "comfortabeler" of "veiliger" vinden. Maar er is geen enkele reden om aan te nemen dat de eenvoud of de algemeenheid van een ethisch principe zijn juistheid waarborgt. Bovendien negeert

² Michel Dupuis, "les associations sans scrupules sont doublement condamnables" (interview met L. Raphaël), *La Libre* (Belgique), 8/3/2005.

³ Voor een klassieke tekst die de verdrinkingsanalogie rond een ander thema gebruikt: Peter Singer, 1972. "Famine, Affluence and Morality", *Philosophy and Public Affairs*, vol. 1 : 229-243

deze stelling de intuïtie van het citaat en de intuïtie van veel mensen over het strandvoorbeeld.

De verwijzing van het citaat naar de notie van "menselijke waardigheid"⁴ zet ons er trouwens toe aan deze benadering te kruisen met een tweede dimensie die relevant is voor de verhouding tussen middel en doel. Wanneer men zijn toevlucht neemt tot een "eenwaardig" moreel systeem, bijvoorbeeld door elke daad te toetsen aan haar conformiteit met de menselijke waardigheid, schept het debat over de morele aanvaardbaarheid van een bepaald middel altijd een verdeeldheid tussen enerzijds de *onvoorwaardelijken* en anderzijds de *maximaliseerders*. Voor de eerste groep is een daad die de menselijke waardigheid geweld aandoet nooit aanvaardbaar. Voor de tweede, kan ze toelaatbaar zijn als geringste kwaad, wanneer dat nodig is om de eerbiediging van de menselijke waardigheid te maximaliseren. Als men bijvoorbeeld alleen meer fondsen kan verzamelen en meer mensenlevens kan redden door een potentiële donateur te misleiden door hem slechts een deel van de waarheid te vertellen (wat zelden het geval is), zal een maximaliseerder ongetwijfeld stellen dat de leugen weliswaar afbreuk doet aan de waardigheid van de potentiële donateur, maar toch aanvaardbaar en zelfs nodig is om de eerbiediging van de menselijke waardigheid van alle potentiële betrokkenen te maximaliseren⁵. Het argument van ons citaat dat de middelen in strijd zijn met het doel, heeft dan ook uitsluitend zin als het doel en de middelen gemeten worden naar de maatstaf van een enkele waarde (wat zoals we zullen zien niet noodzakelijk het geval is) *en* als die waarde onder een onvoorwaardelijke in plaats van maximaliserende invalshoek wordt benaderd.

Het is interessant om een dergelijke "eenwaardige" benadering met een "meerwaardige" benadering te vergelijken. Wanneer we terugkeren naar ons voorbeeld, kunnen we de probleem van de misleiding door weglating of door een verkeerde voorstelling van de realiteit analyseren als een conflict, niet tussen twee manieren (onvoorwaardelijk of maximaliserend) om eenzelfde waarde te vatten, maar tussen twee verschillende waarden, namelijk het idee dat liegen (of in ons strandvoorbeeld iets lenen dat niet van ons is) onaanvaardbaar is, en het idee dat het onaanvaardbaar is om mensen te laten sterven die men zou kunnen helpen. Als de analyse met meerdere waarden rekening houdt, gaat het debat zowel over de inhoud van die waarden als over hun respectieve prioriteit. En men kan veronderstellen dat velen van ons, na enige overweging, het ermee eens zullen zijn dat iets zonder toestemming lenen of een gift verkrijgen door informatie achter te houden, als dat volstrekt noodzakelijk is (wat, nogmaals, in de praktijk zelden het geval zal zijn), moreel aanvaardbaar is wanneer het erop aankomt mensenlevens te redden. Het zou

⁴ De ethische code van de VEF zegt bijvoorbeeld over berichten die naar personen verwijzen dat zij "de menselijke waardigheid (...) niet mogen aantasten" (art. 4 – 2.2).

⁵ De ethische code van de VEF zegt in dit verband dat "boodschappen geen enkele onnauwkeurigheid, dubbelzinnigheid, overdrijving enz. mogen bevatten die het publiek kan misleiden over het werkelijke doel van de vereniging, haar organisatie, haar modaliteiten en de gevolgen van haar werking of het gebruik van de fondsen, producten of prestaties die zij vraagt" (art. 4 – 1.1)

immers even problematisch zijn om te beweren dat de leugen tot elke prijs moet worden voorkomen, als te denken dat een leven geen prijs heeft.

Dit brengt mij ertoe de boven geformuleerde stelling te verdedigen. Ik meen dat de "MEER-MINDER"-stelling in veel gevallen meer ethische overtuigingskracht zal hebben, zowel in het geval van een inter- of intrawaardenanalyse, met in het eerste geval een maximaliserende stelling en in het tweede een visie die de nagestreefde waarde laat primeren op de waarde die de gebruikte middelen zou beperken. Men moet dan ook in de context van de ethiek in de fondsenwerving bepaalde elementen van de veelbesproken ethische charters op zuiver ethisch vlak met de grootste omzichtigheid benaderen. Toch – en dat is de tweede component van mijn stelling – is het op het *strategische vlak* en dus *indirect* ook op het ethische, volstrekt gerechtvaardigd om een PLUS-PLUS-stelling te verkiezen. Want hoewel liegen soms gerechtvaardigd wordt door de "opportuïteitskosten" in termen van mensenlevens die men zou kunnen redden – wat dus niets te maken heeft met "elk doel heiligt elk middel" – is het strategisch pertinent om niet te liegen, met het oog op de vrijwaring van het vermogen *op lange termijn* van een vereniging en van het verenigingswerk in het algemeen om fondsen in te zamelen om mensenlevens te redden, onrechtvaardig opgesloten mensen te bevrijden en andere maatschappelijk belangrijke doelen na te streven.

Het idee is hier *niet* dat een verbod om te liegen in het algemeen tot een rechtvaardig beleid zal leiden, zelfs als de leugen in bepaalde, relatief zeldzame gevallen de meest morele daad zou zijn. We volgen dus geen redenering die analoog is met de maximaliserende benadering "van de regel" (zoals het gelijknamige utilitarisme). Onze stelling wordt veeleer gemotiveerd door twee redenen die eigen zijn aan de context van het verenigingswerk.

Enerzijds worden giften vrijwillig gegeven en zijn de donateurs meestal vrij veeleisend op het morele vlak. Ze stellen hoge eisen aan het doel en zullen geneigd zijn dat ook op het vlak van de middelen te doen. Het risico is dan groot dat, wanneer praktijken aan het licht komen die na zorgvuldig onderzoek gerechtvaardigd zijn maar door de gewone moraal immoreel worden gevonden, de donateurs het vertrouwen in de vereniging verliezen en dus op termijn minder giften zullen doen. Het vertrouwen is voor het verenigingswerk trouwens des te belangrijker omdat de giften volledig vrijwillig zijn.

Dit brengt ons tot de tweede beschouwing, die eveneens eigen is aan het verenigingswerk. Vanwege haar doelstellingen schept de vereniging *gemakkelijk* vertrouwen. Het gevaar is dan ook groot dat de donateurs weliswaar hoge eisen stellen aan de theoretische middelen, maar in de praktijk weinig moeite zullen doen om na te gaan of de gebruikte middelen eerlijk zijn. Het behoud van het vertrouwen is van vitaal belang (vanwege het vrijwillige karakter van de giften), maar het is even essentieel dat men potentiële donateurs beschermt tegen een overdreven groot vertrouwen (dat voortkomt uit de nobele doelstellingen van de verenigingen waarover het hier gaat). Strengere morele regels zijn in theorie niet altijd

gerechtvaardigd maar kunnen dus *enerzijds* verantwoord worden door een risico van contraproductiviteit op lange termijn en *anderzijds* als compensatie voor een waarschijnlijk gebrek aan waakzaamheid van de donateurs. Wanneer we een donateur en een aandeelhouder met elkaar vergelijken, kunnen we veronderstellen dat de gemiddelde donateur hogere morele eisen zal stellen (en dus ook veel reactiever zal zijn) tegenover *moreel* problematische praktijken, en dat hij tegelijkertijd waarschijnlijk minder waakzaam zal zijn dan de aandeelhouders, vanwege zijn (soms onterechte) veronderstellingen over de motivaties van de actoren van het verenigingswerk, en misschien ook omdat hij geen direct belang bij waakzaamheid heeft, aangezien het om een gift gaat waarvoor hij persoonlijk niets in ruil verwacht. Liefdadigheid gebeurt vaak met gesloten ogen, maar als er moreel problematisch gedrag aan het licht komt, dreigt de reactie van de potentiële donateur des te harder te zijn. Moet men daarom de middelen aanpassen aan de doelstellingen? Ja, naar boven toe, maar om redenen die meer praktisch zijn dan principieel, redenen die slechts indirect ethisch zijn en die meer met voorzichtigheid te maken hebben of met een strategie op lange termijn.⁶

2. Potentiële donateurs schokken of een schuldgevoel bezorgen: een probleem?

Een ander potentieel knelpunt is het gebruik van teksten of beelden die op een misschien problematische manier inspelen op de gevoelens van mensen. De ethische code van de VEF zegt bijvoorbeeld dat:

“ (...) Het gebruik van beelden van menselijke nood mag de gevoelens van de donateurs niet kwetsen en moet zich beperken tot het tonen van waargenomen en controleerbare feiten...”.

Wanneer een NGO reclame maakt, wil zij natuurlijk een bevolking informeren over een situatie die zij problematisch vindt. Maar men moet ook potentiële vrijwilligers en donateurs mobiliseren en hen aanzetten tot *handelen* om een dergelijke situatie te veranderen. Men moet dus informeren maar ook in beweging brengen. Daarom is het belangrijk dat men aandacht schenkt aan wat een daad kan motiveren, meer bepaald de daad van het geven van geld. Men vraagt zich al lang af of een geloof volstaat om een daad te motiveren of dat er ook een verlangen om te handelen moet bestaan. De motivatie om moreel te handelen is complex. Wanneer we iemand zien verdrinken, kunnen we verschillende redenen hebben om hem of haar te willen redden:

⁶ De verenigingssector heeft nog een andere bijzondere reden om ethische regels toe te passen. Vanwege haar gespecialiseerde aard en haar gerichtheid op een bijzonder doel, zou een vereniging immers het algemene belang uit het oog kunnen verliezen, met inbegrip van de noodzaak om in het streven naar haar doel een aantal verplichtingen te respecteren die even essentieel zijn voor het algemeen belang. Hier komt de nood aan regels niet voort uit de hoge eisen van de donateurs of hun te grote vertrouwen dat in een fel wantrouwen zou kunnen omslaan, maar uit het gerichte, gefocaliseerde karakter van de vereniging, dat ertoe kan leiden dat ze andere essentiële dimensies uit het oog verliest.

- uit zuivere gehoorzaamheid aan een systeem van morele regels, ook wanneer de persoon in nood ons volstrekt onverschillig laat. We zouden de overtreding van een morele regel als een bron van schuld ervaren.
- uit het verlangen om de persoon te helpen (bijvoorbeeld gemotiveerd door vormen van liefde, vriendschap, medelijden enz.);
- uit angst dat wij zelf geen hulp zouden krijgen als wij ons in dezelfde situatie zouden bevinden (dit is de motivatie waarop de benadering van de "sluier van onwetendheid" gedeeltelijk gebaseerd is);
- uit angst om door een ander als immoreel te worden beschouwd, een angst die het eerste motief kan aanvullen.⁷

Hier kunnen twee soorten strategieën voor sommige mensen problematisch zijn: strategieën die willen *schokken* en strategieën die een *schuldgevoel* willen opwekken. Laten we beginnen met de "schokkende" campagnes. Een schokkende verklaring is ethisch gezien niet noodzakelijk problematisch. Sommige situaties, zoals grote hongersnoden of genocide, kan men niet afzwakken tot ze niet meer schokkend zouden zijn. Het tonen van dergelijke toestanden zal in principe schokken. Maar waarom zou het feit dat een NGO dergelijke zaken toont in principe ethisch fout zijn, op voorwaarde dat de beelden of boodschappen niet tekort doen aan de waardigheid van de getoonde personen? In onze gesegregeerde werelden is het vaak noodzakelijk mensen te schokken om hen wakker te doen schrikken en een andere kijk te geven op de wereld om hen heen. De inertie van onze courante percepties is immers groot.

Opnieuw menen wij dat het grootste probleem met schokkende reclame niet haar moreel bedenkelijke karakter is. Provocerende reclame houdt echter gevaar op een escalatie en dus op inefficiëntie in. Eens te meer zijn schokkende technieken dus niet om ethische maar om strategische redenen problematisch. Waarom? Omdat schokken een bijzondere manier is om de aandacht te trekken en een reactie uit te lokken. Aandacht is een schaars goed. Als schokken effectief zou zijn, zou dat andere NGO's aansporen om dezelfde techniek te gebruiken, zodat ze banaal zou worden en geen aandacht meer zou krijgen. Dit zou dus alle schokkende reclame kunnen ontkrachten en potentiële donateurs zelfs nog onverschilliger kunnen maken voor het aangeklaagde leed. Schokken kan dus in een beperkt aantal gevallen ethisch aanvaardbaar of zelfs nodig zijn, maar de banalisering van schokkende boodschappen zou ze inefficiënt en zelfs contraproductief maken.

Wat moeten we van culpabiliserende boodschappen denken? Culpabiliseren is ervoor zorgen dat mensen zich ergens schuldig over voelen. We kunnen ons om minstens twee redenen schuldig voelen over een situatie van lijden. We kunnen een *causale* schuld voelen over het probleem zelf (bijvoorbeeld wanneer we aandelen bezitten van een bedrijf dat antipersoonsmijnen maakt). We kunnen ons ook schuldig voelen over een probleem dat blijft bestaan omdat wij niet ingrijpen, zodat we ons schuldig maken aan *verzuim* (bijvoorbeeld door geen geld te geven aan slachtoffers van een natuurramp die zich niet konden verzekeren). In de literatuur

⁷ Zie bijvoorbeeld de slogan van de www.DayForDarfur.org: "Hoe zal de geschiedenis ons beoordelen als alle lijken in Darfoer begraven zijn?" (in *Le Monde*, 13 oktober 2006, p. 13).

vinden we strategieën van beide categorieën. Als illustratie van de eerste heeft iemand als Thomas Pogge getracht om aan te tonen dat de internationale instellingen die onze democratische regeringen in het leven hebben geroepen, aan de bron liggen van een gedeelte van de armoede in de wereld.⁸ Vanwege een dergelijke *causale* verantwoordelijkheid zouden wij verplicht zijn om te helpen. Op het eerste gezicht kan een causaal schuldgevoel iets heel anders lijken dan een schuldgevoel uit verzuim tegenover mensen die niet voor hun lijden hebben gekozen, terwijl wij welvarend zijn. Is het moreel fout om potentiële donateurs schuldgevoelens te geven wanneer zij oorzakelijk verantwoordelijk zijn voor een probleem of wanneer de rechtvaardigheid eist dat zij mensen in nood helpen? Wij denken het niet. Indien het bestaan van een morele fout (oorzakelijk of door verzuim) verdedigbaar is op basis van een voldoende coherente rechtvaardigheidstheorie, is mensen culpabiliseren net hetzelfde als hen een bril geven wanneer ze niet goed zien.

Men zou deze stelling overdreven kunnen vinden in de gevallen waarin wij niet oorzakelijk (door een daad) verantwoordelijk zijn voor de situatie van de mensen die hulp nodig hebben. Deze kritiek overschat echter het morele belang dat aan de causale verantwoordelijkheid moet worden gehecht. Laten we twee hypothesen nemen. In het eerste geval duw ik een kind in het water en is het aan het verdrinken. Ik ben oorzakelijk verantwoordelijk voor de situatie. In het tweede geval valt het kind per ongeluk zelf in het water en dreigt het te verdrinken. Mijn plicht om het te helpen, kan deze keer niet voortkomen uit een actieve fout die ik zou hebben begaan. Maar aangezien we in beide gevallen verplicht zijn om het kind te redden, zouden we in beide gevallen schuldig zijn als we niets doen terwijl het kind verdrinkt. In beide gevallen zou het dan legitiem zijn dat men ons culpabiliseert, met andere woorden, ons helpt om te zien dat we schuldig zijn (vandaar de analogie met de bril). In het tweede geval zou ik natuurlijk niet schuldig zijn aan het duwen van het kind. Maar in beide gevallen maak ik mij schuldig aan verzuim als ik niets doe om het te redden. Waaruit ontstaat in het tweede geval mijn plicht? Uit het eenvoudige feit dat iemand meer lijdt dan ik en dat het in stand houden van dat verschil in omstandigheden niet te verzoenen is met het idee dat alle mensen fundamenteel gelijkwaardig zijn. Zelfs causale verantwoordelijkheid (de plicht om de gevolgen van een gemaakte fout te herstellen) is in feite op een algemene rechtvaardigheidstheorie gebaseerd. Wanneer bijvoorbeeld in een context van eerlijke concurrentie een van de mededingers een aanbesteding wint, is hij niet noodzakelijk verplicht om de kandidaten die het onderspit hebben gedolven te compenseren, ook al is het duidelijk dat hun situatie beter was geweest als hij niet had meegedaan. In het geval van causale verantwoordelijkheid is het dus niet de initiële daad van de persoon zelf (het kind duwen, of inschrijven op een aanbesteding en ze winnen) die de herstelplicht schept. Dit betekent dus niet alleen dat de oorzakelijke verantwoordelijkheid niet de enige mogelijk bron van onze plicht tot rechtvaardigheid is. Het betekent ook en vooral dat de schadelijke daad alleen aanleiding zal geven tot herstel, indien een algemene rechtvaardigheidstheorie ze als

⁸ Th. Pogge, 2002. *World Poverty and Human Rights. Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*, Cambridge: Polity Press, 296 p. Zie voor een kritiek van dit argument: Ph. Van Parijs, 2006. "Global Distributive Justice (typescript, in publicatie).

verkeerd bestempelt. We moeten dus zowel het exclusieve karakter als de specifieke aard van de causale verantwoordelijkheid als bron van de plicht tot rechtvaardigheid in twijfel trekken.

Kortom, schuldgevoel is ongetwijfeld onaangenaam. Maar wanneer het zowel op het normatieve vlak gerechtvaardigd is en helpt om het nog grotere lijden van de begunstigden te verlichten, zien wij niet in waarom men op het principiële vlak acties zou moeten afwijzen die de vinger leggen op onze plicht tot rechtvaardigheid en op het schuldgevoel dat ontstaat wanneer we deze plicht niet naleven.

3. Naar een loontransparantie voor de professionals van het verenigingswerk?

Een van de vragen die men zich moet stellen over het gebruik van de ingezamelde fondsen, is het probleem van het billijke loon. Dit is niet eigen aan de verenigingswereld. In de privéondernemingen is het debat over de vergoedingen van de werkgevers alomtegenwoordig. De vergoeding van de werkgever kan als onrechtvaardig hoog worden beschouwd, vergeleken met die van een gemiddelde werknemer van het bedrijf. Bij de verenigingen moet de bepaling van het loon van de professionals rekening houden met drie bijzonderheden. Eerst is er het feit dat – anders dan bij de aandeelhouders – de donateurs iets opofferen zonder iets in ruil te verwachten. Daarbij komt dat de beroepskrachten werken in contact met vrijwilligers, die in feite schenkers zijn *van tijd*. Donateurs van geld en tijd koesteren dus beiden bijzondere verwachtingen mbt. de professionals van de vereniging en wensen allicht dat deze laatste ook de riem wat aanhalen. Vervolgens is er het feit dat in het specifieke geval van de humanitaire hulp, een professional in direct contact zal komen met zeer arme begunstigden, zodat de kloof tussen hun respectieve materiële omstandigheden buitengewoon groot zal zijn.

Twee opmerkingen lijken mij in dit verband nodig. Als een dokter die in een ontwikkeld land woont in opdracht van een NGO naar Darfoer gaat om mensenlevens te redden, meen ik niet dat men zijn billijke loon anders moet bepalen dan dat van een in het land achtergebleven plattelandsdokter of een specialist die in contact komt met gemiddeld veel rijkere patiënten. Dat wij *allemaal* verplicht zijn om meer te doen voor de burgers van Darfoer of elders is een zaak. Maar dat betekent geenszins dat een geëxpatrieerde dokter een *grotere plicht* zou hebben om offers te brengen dan een dokter die thuisblijft. Hetzelfde geldt naar mijn gevoel voor de relatie tussen de donateurs (van tijd en/of geld) en de professionals van de verenigingen. Een professional van een vereniging heeft naar ons gevoel niet meer verplichtingen tegenover de armen dan de rest van de samenleving, ook niet wanneer hij direct in contact komt met armen of met buitengewoon vrijgevege donateurs. Men zou bijvoorbeeld kunnen vinden dat als de donateur een inspanning doet, de professional dat ook hoort te doen (burden sharing), net zoals men zou kunnen eisen dat in een billijke handel alle soorten actoren in de commerciële keten een gelijke bijdrage leveren. Iemand die de moed heeft om in de eerste lijn te staan, of omringd wordt door buitengewoon gulle mensen, heeft niet meer morele verplichtingen dan een willekeurig lid van dezelfde vereniging. Dit geeft uiteraard geen antwoord op de vraag of onze maatschappijen in hun geheel voldoen aan de

eisen van rechtvaardigheid tegenover de armsten. Dit punt zou geïllustreerd kunnen worden door de stelling dat de directeur van een commerciële onderneming het recht heeft om meer te verdienen dan die van een NGO, omdat het einddoel van zijn onderneming per definitie winst is. Een dergelijke verklaring is natuurlijk geen geldige rechtvaardigheidstheorie, omdat ze impliceert dat het volstaat om amorele doelstellingen te kiezen om aan elke morele eis te ontsnappen.

Dit brengt ons op een tweede punt. Het staat buiten kijf dat hoe kleiner de elasticiteit tussen productiviteit en inkomsten, hoe gemakkelijker het wordt voor verenigingen, zeker wanneer ze humanitair werk verrichten, om lage lonen te betalen, zodat ze nog meer begunstigden kunnen helpen. De moeilijkheid is uiteraard dat de rechtvaardigheidstheorieën ons geen bevredigend antwoord kunnen geven op het vraagstuk van het billijke loon (een verwijzing naar een evenwichtig loon in een situatie van volmaakte concurrentie volstaat niet). Het is dan verleidelijk om op te roepen tot een grotere loontransparantie, in de hoop dat waar de rechtvaardigheidstheorieën in gebreke blijven, de donateurs zelf stelling zullen kunnen nemen over het vraagstuk van een rechtvaardig loon voor de professionals van de verenigingen die zij financieren of waarin zij tijd stoppen. Toch moet men het idee van loontransparantie voorzichtig benaderen, en wel om twee redenen. Ten eerste is ze in veel gevallen ontoereikend wanneer de ontvangers van de transparantie vrij onverschillig staan tegenover het loonpeil van de professionals. Ten tweede kan transparantie in de praktijk een loonescalatie uitlokken in plaats van een matiging. Als een professional in de humanitaire hulpverlening bijvoorbeeld beseft dat een andere NGO haar managers of dokters beter betaalt, kan hij in de verleiding komen om de overstap te maken, zodat zijn oorspronkelijke NGO, als ze hem niet wil verliezen, aangespoord zal worden om zijn loon te verhogen. De transparantie maakt de informatie immers niet alleen beschikbaar voor de vrijwilligers en de donateurs, maar ook voor de professionals van de vereniging. Transparantie kan dus *inefficiënt* zijn, als ze alleen tot onverschilligheid vanwege de vrijwilligers en de donateurs leidt, of zelfs *contraproductief* als ze slechts een extra hefboom vormt voor de inhaligen.

4. Rekenschap geven... aan wie?

Een vierde interessant debat gaat over de identificatie van de mensen aan wie een vereniging zonder winstoogmerk rekenschap hoort af te leggen. Een volledige beschouwing van deze vraag zou een zorgvuldige vergelijking vereisen met de situatie van de Staten en de privé-ondernemingen. Op het eerste gezicht verdienen drie bijzonderheden van de vereniging onze aandacht.

De eerste interessante categorie is die van de donateurs die geen lid zijn, en die van de vrijwilligers. In een democratische staat is de belastingbetaler meestal ook een burger. In die hoedanigheid heeft hij een stemrecht, waarvan gewicht los staat van de hoeveelheid belasting die hij betaalt. En in een onderneming kan de aandeelhouder, als we de aandelen zonder stemrecht buiten beschouwing laten, deelnemen aan de algemene aandeelhoudersvergadering en er stemmen in verhouding met het

percentage dat zijn aandelen vertegenwoordigt. Maar hoewel verenigingen zonder winstoogmerk eveneens een ledenvergadering hebben, gebeurt het vaak dat de leden en de donateurs erg onvolmaakt vertegenwoordigd zijn, vanwege de aanwezigheid van donateurs die geen lid zijn en dus geen stemrecht bezitten, hoewel zij in bepaalde gevallen een belangrijk percentage van de jaarlijkse middelen van de vereniging vertegenwoordigen. In dezelfde zin ziet men de gewoonte ontstaan, vooral bij studenten, om kleine bedragen te schenken. Het probleem van deze schenkers die geen lid zijn, is dat zij meestal erg kleine bedragen (vaak contant) inbrengen en erg talrijk zijn. Een dergelijke verstrooiing van de donateurs maakt de invoering van instellingen die hen een stem kunnen geven erg moeilijk, los van de mogelijkheid waarover ze altijd beschikken om wel of niet te blijven geven indien ze het niet eens zijn met de keuzen van de betrokken NGO's. Toch zien we dat in Nederland een bond van donateurs bestaat. De vrijwilligers, dus de mensen die hun tijd doneren, zijn in sommige gevallen gemakkelijker te identificeren en zijn ook vaak lid van de vereniging. Maar dat is niet noodzakelijk het geval. Het belangrijke is dat zij ook *qualitate qua*⁹ kunnen tussenkomen.

Een tweede eigenheid heeft te maken met de bestaande verschillen tussen de potentiële begunstigen van het verenigingswerk – zeker als dat humanitair is – enerzijds en de klanten van ondernemingen of de burgers of ingezetenen van een Staat anderzijds. In een humanitaire NGO staat men bijvoorbeeld vaak voor een situatie waarin een groot gedeelte van de mensen die bijdragen (de donateurs en de vrijwilligers) niets in ruil krijgen, terwijl de begunstigen van de hulp iets krijgen zonder iets in ruil te geven (los van de erkentelijkheid, die natuurlijk niet te verwaarlozen is). Wanneer we naar de Staten kijken, is de burger die van de openbare diensten geniet vaak ook een belastingbetaler. In de ondernemingen leveren zowel de aandeelhouder (die zijn dividenden ontvangt) als de klant (die de producten verbruikt) elk een financiële bijdrage. De Staten leggen rekenschap af aan hun burgers en de ondernemingen aan hun aandeelhouders (soms ook aan hun werknemers). Anderzijds vindt men zelden algemene vergaderingen van klanten bij de ondernemingen of van begunstigen bij de NGO's. Deze laatste bevinden zich dus in een analoge situatie met de klanten van de ondernemingen. Toch zijn er twee verschillen. Het ene is dat mensen die door NGO's worden geholpen hun NGO meestal niet kunnen kiezen, terwijl op markten met een minimum aan concurrentie de klanten een andere leverancier van hun producten kunnen kiezen als zij het niet eens zijn met het beleid dat de onderneming voert. Het andere verschil is dat de klant betaalt, zodat het dreigement dat hij het product niet langer zal kopen hem een macht geeft die de begunstigde niet bezit – ook al hebben de NGO's begunstigen nodig om hun bestaan te blijven rechtvaardigen.

De specifieke situatie van de ontvangers van hulp roept twee bijzondere moeilijkheden op. De eerste is van institutionele aard, de tweede van normatieve. Eerste probleem: in veel gevallen, en anders dan in de hypothese die we daarnet hebben aangenomen, kan een raadpleging van de begunstigen met zelfs maar een

⁹ Over de situatie in het Belgische recht: D. Dumont & P. Claes, 2006. *Le nouveau statut des bénévoles*, Bruxelles : Larcier (coll. "Les dossiers du journal des tribunaux"), pp. 80-83

minimum aan inspraak een vereniging ertoe aanzetten haar doelstellingen te herzien, als de vragen gerechtvaardigd blijken. Kennen we voorbeelden van dergelijke raadplegingen? In de wereld van de NGO's niet meteen, maar de participatiemodellen van de gebruikersgroepen van bijvoorbeeld water in Brazilië zouden zeker als inspiratiebron kunnen dienen.¹⁰

De tweede moeilijkheid is normatief. Veronderstel dat de donateurs perfect geïnformeerd zijn over de dagelijkse realiteit van het leven van de begunstigden. Wat als de donateurs in dat geval de bouw van een waterput willen financieren, terwijl de potentiële begunstigden het geld liever voor de bouw van een gebedshuis willen gebruiken, ook al moeten ze dan wat vuiler water drinken (gezondheid van het lichaam tegenover vrede van de ziel)? Wat als een groep donateurs in het noorden de emancipatie van de vrouw, met inbegrip van de strijd tegen de besnijdenis, als een prioriteit zou beschouwen maar daarin niet noodzakelijk gevolgd zou worden door de gemeenschappen die zij wilde helpen? Zo worden we geconfronteerd met het vraagstuk van respectievelijk het *paternalisme* (in de context van de definitie van het goed leven) en de grenzen van de *tolerantie* (in de context van de problematiek van een rechtvaardige maatschappij). In welke mate kan men recht doen aan de analyse van de donateurs (die in onze hypothese goed geïnformeerd zijn over de lokale realiteit), wanneer de begunstigden een totaal andere perceptie hebben van wat hun bestaan werkelijk zou verbeteren? De problematiek van paternalisme en tolerantie krijgt hier trouwens een andere kleur dan in de gebruikelijke gevallen. Het paternalisme, om ons daartoe te beperken, gaat hier immers niet om individuen die gebruik maken van hun vermogen om iets af te dwingen, zoals in het geval van de veiligheidsgordel of het verplichte onderwijs met een collectief voorgeschreven programma. Het gaat integendeel om mensen die hun hulp aan de potentiële begunstigden afhankelijk maken van de aanvaarding door die laatsten van een visie op een goed leven die zij niet zouden kiezen als zij alleen konden beslissen. Het ontbreekt ons aan ruimte om dieper op dit vraagstuk in te gaan. Maar het is evident dat een vereniging die tegenover potentiële donateurs rekenschap wil afleggen, het risico loopt van een discussie over de problematiek van het paternalisme en/of de tolerantie, indien de donateurs verschillende visies hebben op wat een geslaagd leven en een rechtvaardige maatschappij inhouden.

Ten slotte hebben NGO's een derde eigenheid: zij worden door de Staten gesteund met belastingaftrek voor de schenkingen en soms met zeer hoge subsidies. Daarom is het essentieel dat zij zich verantwoordelijk tegenover de burgers van de Staten waar zij actief zijn, door aan de eisen van de overheid van die Staten te voldoen.

Besluit

We moeten twee punten nogmaals benadrukken. Ten eerste verwarren wij vereisten die slechts uit zuiver strategische en slechts indirect ethische overwegingen

¹⁰ Ch. Brannstrom, 2004. "Decentralizing Water Resource Management in Brazil", *European Journal of Development Research*, vol. 16(1) : 214-234

voortkomen, vaak met sterke ethische vereisten. Het is echter essentieel dat wij weten wat onze regels rechtvaardigt. Alleen dan kunnen wij er eventueel van afwijken of ze veranderen, als de context dat nodig zou maken.

Het tweede punt is dat het verenigingswerk bijzondere categorieën van belanghebbenden kent, zoals de donateurs die geen lid zijn, de vrijwilligers en begunstigden. Deze verschillende categorieën van actoren doen de verenigingen vrij sterk verschillen van de Staten en van de commerciële ondernemingen. Opnieuw is het essentieel dat men zowel de aard van deze verschillen identificeert als de reden waarom ze al dan niet zouden meespelen in de ethische problematiek die ons bezighoudt. Wij hebben getracht twee verschilpunten aan te stippen, het ene in verband met het loonvraagstuk en het andere in verband met de "aansprakelijkheid". Maar wanneer we de institutionele vorm van de NGO's in het licht van deze bijzondere categorieën van belanghebbenden bekijken, is het duidelijk dat we op lastige vragen zullen stoten, zoals "wat is een billijk loon?" of "moeten de donateurs afzien van elke vorm van paternalisme?".